

AGNIESZKA GRACZYK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Etnolingwistyki
e-mail: aga.graczyk@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-3647-6732>
<https://doi.org/10.14746/h.2026.2.1>

Język, edukacja i media jako narzędzia ochrony dziedzictwa chrześcijan tradycji syriackiej w Iraku

*Language, education and media as tools for protecting the heritage
of Syriac Christian communities in Iraq*

Abstract. *The article examines the situation of Syriac tradition Christians in Iraq, a community that has shaped the cultural landscape of Mesopotamia for two thousand years and now faces the consequences of violence, forced displacement and demographic loss. It asks how a community marked by trauma can preserve continuity and rootedness. The text shows that the Syriac language, schooling, media and heritage initiatives play a central role, becoming both instruments of education and means of caring for memory and human dignity. The analysis demonstrates that, despite political and legal obstacles, the reconstruction of communal life results largely from human determination, including the efforts of families, teachers, clergy, local institutions and the diaspora. The article argues that the future of Syriac Christians depends not only on legal frameworks or state action but also on their ability to sustain the traditions that give meaning to their presence.*

Keywords: Christians, Iraq, language, identity, education

Słowa kluczowe: chrześcijanie, Irak, język, tożsamość, edukacja

Wstęp

Wspólnoty chrześcijańskie Iraku należą do najstarszych na świecie, a ich obecność na tych ziemiach trwa od czasów, gdy chrześcijaństwo dopiero się for-

mowało. Przez tysiące lat życie spletało się tu z historią regionu, lecz współczesność przyniosła doświadczenia, które na trwałe zapisały się w pamięci tej społeczności i doprowadziły niemal do jej zaniku. Latem 2014 r. doszło do dramatycznych wydarzeń i wiele mniejszości etnicznych i religijnych zostało zaatakowanych przez samozwańcze Państwo Islamskie (ISIS). 10 czerwca Mosul, drugie największe miasto w Iraku, wpadło w ręce terrorystów. Wszystkie społeczności nienależące do sunnizmu były prześladowane i zastraszane. Chrześcijanom, jak i wielu innym, postawiono ultimatum: konwersja, podatek pogłówny lub ucieczka. Wówczas rozpoczął się jeden z najbardziej dramatycznych exodusów w historii współczesnego Iraku. Skala przesiedleń i zmian demograficznych była ogromna. W ciągu dekady liczba chrześcijan zmalała niemal dziesięciokrotnie. Część porzuciła ojczyznę bezpowrotnie, inni schronili się w bezpieczniejszych regionach, np. w Kurdystanie irackim. Rozproszenie wspólnoty drastycznie zachwiało jej stabilizację, poczuciem więzi oraz trwaniem chrześcijaństwa w kraju.

W obliczu tak głębokich zmian rodzi się pytanie o to, jak na nowo poukładać rzeczywistość. Jak zachować język używany w liturgii i życiu codziennym? Jak odtworzyć edukację, której infrastrukturę zburzono? Jak przywrócić praktyki religijne, gdy wiele miejsc kultu uległo zniszczeniu?

Niniejszy tekst jest próbą spojrzenia na procesy odbudowy dawnych struktur z perspektywy codziennego wysiłku podejmowanego przez chrześcijan syriackich. Dzięki wsparciu państwa, diaspory oraz różnych instytucji wspólnota ta stopniowo odtwarza kluczowe elementy życia wspólnotowego – rozwijane są szkolnictwo, media oraz projekty służące zachowaniu dziedzictwa i historii. W tekście koncentruję się na współczesnej sytuacji chrześcijan w Iraku, z naciskiem na wyznawców tradycji syriackiej, ukazując ich działania na rzecz odbudowy życia wspólnotowego.

Wychodząc z założenia, że język, edukacja i media odgrywają kluczową rolę w procesach odbudowy tożsamości społeczności dotkniętych przemocą i przymusowym przesiedleniem, formułuję tezę, że przyszłość chrześcijan syriackich w Iraku zależy od zdolności wspólnoty do podtrzymywania tych obszarów jako podstawowych narzędzi transmisji pamięci oraz ciągłości kulturowej i religijnej. Celem jest ukazanie, w jaki sposób działania podejmowane w tych sferach umożliwiają odbudowę życia wspólnotowego – i nie po to, by jedynie odnotować straty, lecz by pokazać, gdzie determinacja społeczności przynosi rzeczywiste rezultaty.

Przyjęta perspektywa badawcza prowadzi do sformułowania następujących pytań, które porządkują dalszą analizę i wyznaczają układ artykułu.

- W jaki sposób język syriacki funkcjonuje jako narzędzie zachowania tożsamości chrześcijan w Iraku oraz jakie czynniki wpływają na skuteczność jego transmisji międzypokoleniowej?

- Jakie bariery prawne i instytucjonalne utrudniają rozwój szkolnictwa w języku syriackim w Iraku oraz jak różni się sytuacja w tym zakresie między Irakiem centralnym a autonomią kurdyjską?

– W jakim stopniu media (telewizja, radio, platformy internetowe) prowadzone przez chrześcijan tradycji syriackiej przyczyniają się do odbudowy więzi wspólnotowych i zachowania dziedzictwa kulturowego, także wśród diaspory?

Artykuł opiera się na analizie jakościowej literatury naukowej, dokumentów prawnych oraz raportów organizacji międzynarodowych, uzupełnionej o analizę wybranych inicjatyw edukacyjnych i medialnych funkcjonujących w Iraku i kurdyskiej autonomii. Przyjęte podejście ma charakter interdyscyplinarny i porównawczy, co pozwala zestawić ramy prawne z praktykami oddolnymi w różnych regionach kraju.

1. Znaczenie języka dla trwania wspólnoty

Kiedy przyglądamy się temu, jak chrześcijanie tradycji syriackiej próbują odbudować swoje życie po latach przemocy i rozproszenia, widać, że sama rekonstrukcja domów czy instytucji to za mało. To, co rzeczywiście scala tę wspólnotę, rozgrywa się dużo głębiej – w sferze pamięci, języka i codziennych praktyk, które pozwalają jej niezmiennie trwać mimo poniesionych strat. Właśnie dlatego warto odwołać się do teorii tożsamości i badań nad językiem, które pomagają zrozumieć, dlaczego syriacki jest dla nich czymś więcej niż środkiem komunikacji.

W badaniach naukowych na całym świecie pojawiają się różne teorie i analizy wskazujące na czynniki, które w największym stopniu odpowiadają za utrwalenie wspólnot i różnych społeczności. W przypadku chrześcijan syriackich w Iraku, nie tylko mamy do czynienia z długą historią, odrębnym językiem syriackim¹, ale również z kulturą i religią. Aby zrozumieć, co podtrzymuje tożsamość wspólnoty w sytuacji rozproszenia i zagrożenia, warto sięgnąć po narzędzia, które opisują sposób funkcjonowania grup w szerszym, kulturowym kontekście. Teoria tożsamości amerykańskiego badacza komunikacji międzyludzkiej Michaela Hechta wyróżnia cztery wzajemnie przenikające się struktury: personalną, przejawianą tożsamości, relacyjną i wspólnotową. Autor wskazuje, że tożsamość jest wytwarzana równocześnie na poziomie jednostki, relacji oraz wspólnoty pamięci². W tym ujęciu język syriacki stanowi narzędzie komunikacji, symbol przynależności do chrześcijańskiej grupy oraz praktykę, w której zakorzenia się pamięć historyczna. Nawet skomplikowane dzieje i wydarzenia historyczne nie są w stanie odebrać społeczności tożsamości, jeśli te cztery czynniki są nieustannie podtrzymywane.

¹ Chrześcijanie w Iraku posługują się przede wszystkim językami neosyryjskimi (neoaramejskimi), które są ściśle związane z językiem aramejskim. W codziennych praktykach religijnych, a także w sposobach przechowywania zbiorowej pamięci i edukacji wykorzystywane są współczesne dialekty syryjskie (Sureth/Surayt) oraz klasyczny syriacki, używany w liturgiach Kościołów wschodnich.

² M.L. Hecht, 2002—*A Research Odyssey: Toward the Development of a Communication Theory of Identity*, „Communication Monographs” 1993, vol. 60, no. 1, ss. 79–80.

Potwierdzeniem powyższego założenia są badania językoznawcy Joshua A. Fishmana, który w swojej publikacji *Can Threatened Languages Be Saved?* twierdzi, iż „konkretne języki są powiązane z konkretnymi kulturami i ich tożsamościami na poziomie działania, na poziomie poznania i na poziomie bycia”³. Fishman podkreśla, że to właśnie w języku każda kultura ukazuje i przekazuje swoje najważniejsze treści i że niezmiennie trudno wyobrazić sobie, by jakiegokolwiek praktyki kulturowe mogły i potrafiły istnieć niezależnie od języka, ponieważ nie dotyczy to formalnych sfer życia, takich jak edukacja czy prawo, ale również tych najbliższych codzienności: przekazywanych opowieści i legend, tradycyjnych pieśni, żartów, a także całego bogactwa obyczajów. To właśnie w języku te praktyki zostały ukształtowane, nazwane i nadano im znaczenie, stąd tak ważne jest przekazywanie go następnym pokoleniom⁴.

Dlatego kiedy język jest ściśle związany z historią, religią i doświadczeniami wspólnoty, staje się czymś więcej niż środkiem służącym wyłącznie komunikacji. Stanowi nierzadko najważniejszy znak pamięci i wierności wobec tych, którzy żyli wcześniej. Jego utrata lub zaniedbanie może zostać odebrana jak zrywanie więzi łączącej pokolenia, a walka o zachowanie języka zdaje się istotnym działaniem i wyrazem troski o przyszłość wspólnego dziedzictwa i bogatej tożsamości. Podejścia te wskazują, jak znaczące jest zapewnianie wszelkich środków w celu ochrony przyszłości wspólnoty, niezależnie od tego, czy język jest ściśle powiązany z religią czy etnicznością.

2. Zarys historii chrześcijan w Iraku

Od początku istnienia chrześcijaństwa tereny dzisiejszego Iraku były domem dla wielu jego wyznawców. Historia ich obecności w regionie sięga 2 tys. lat i jest związana z nauczaniem św. Tomasza w I wieku. Od stuleci wspólnoty chrześcijańskie tworzą ważny element mozaiki tego obszaru. Głównie tereny dzisiejszej Równiny Niniwy były i nadal są centrum religii, i to tu powstawały pierwsze klasztory i kościoły już w IV wieku⁵.

Sytuacja wszystkich chrześcijan, niezależnie od odłamu, po podboju arabskim w VII wieku uległa zmianie. Uzyskali status społeczności chronionej (*ahl al-dhimma*), co pozwoliło im zachować własne instytucje religijne i uczestniczyć w strukturach administracyjnych, politycznych oraz naukowych. W kolejnych

³ J.A. Fishman, *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited*, Multilingual Matters, Clevedon 2001, s. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pierwszy klasztor, w górach niedaleko Mosulu, powstał w 363 r. Jego założycielem był Matta, który uciekał przed prześladowaniami rzymskiego cesarza Juliana Apostaty. Zob. S. Rassam, *Christianity in Iraq. Its Origins and Development to the Present Day*, Gracewing, Leominster 2005, ss. 71–72

stuleciach ich status ulegał cyklicznym zmianom, gdy dynastie od Seldżuków po Mongołów narzucały odmienne prawa dotyczące mniejszości religijnych, powodując naprzemienne fazy tolerancji lub represji. W okresie panowania osmańskiego chrześcijanie zostali włączeni do systemu milletów⁶, który gwarantował im autonomię, ale wprowadzał też ograniczenia. Od XIV wieku wyraźniej postępowała konfesjonalizacja⁷. W procesie wydarzeń historycznych i politycznych nastąpiło wiele podziałów wewnątrz religii. Powstały nowe odłamy i tradycje liturgiczne. Najliczniejsze wspólnoty zachowały liturgię i piśmiennictwo w odmianach języka aramejskiego, określanych współcześnie jako syriacki w klasycznej formie oraz jako współczesne języki neosyriackie używane w życiu codziennym.

Wiek XX okazał się dla chrześcijan czasem dramatycznych przemian, związanych z rozpadem imperium osmańskiego, migracjami oraz konfliktami towarzyszącymi powstawaniu nowoczesnego państwa irackiego. Choć w pierwszych dekadach istnienia Iraku chrześcijanie (Chaldejczycy, Asyryjczycy, Syryjczycy i Ormianie) uczestniczyli aktywnie w życiu publicznym, społecznym i kulturalnym, kolejne kryzysy i wojny uruchomiły proces długotrwałej emigracji. Najbardziej dramatycznymi przykładami są masakra w Simele w 1933 r.⁸, polityka arabizacji Saddama Husajna, wojna z Iranem w latach 1980–1988, pierwsza wojna w Zatoce Perskiej w 1991 r. oraz atak na Irak w 2003 r. W rezultacie ich liczebność zaczęła systematycznie spadać, a mimo to tradycja chrześcijańska Iraku zachowała ciągłość i głębokie zakorzenienie, stanowiąc ważny element dziedzictwa regionu.

Współczesna historia naznaczyła losy wszystkich grup etnicznych i religijnych w Iraku wieloma zmianami i tragediami. Początek nastąpił w 2003 r. i w następstwie inwazji, wojny oraz późniejszej destabilizacji rozpoczął się długotrwały kryzys, który badacze i organizacje pozarządowe opisują jako *protracted crisis*⁹, z wyraźnym ubytkiem ludności chrześcijańskiej. Jednak najbardziej dramatycznym punktem zwrotnym stał się rok 2014. 10 czerwca ISIS zajęło miasto Mosul. Chrześcijanom postawiono warunki związane z konwersją, płaceniem podatku dżizja lub ucieczką.

⁶ System milletów w Imperium Osmańskim stanowił ramę administracyjną, która nadawała wspólnotom religijnym szeroką autonomię w sprawach wewnętrznych, zwłaszcza w zakresie prawa osobowego, edukacji i organizacji religijnej. Jednocześnie system ten utrzymywał nierówności, nakładając na niemuzułmanów dodatkowe obciążenia fiskalne i potwierdzając ich podporządkowany status wobec władzy lokalnej.

⁷ Konfesjonalizacja to proces, w którym wspólnoty chrześcijańskie w Iraku zaczęły funkcjonować coraz bardziej według podziałów wyznaniowych (np. chrześcijanie chaldejscy, syriackokatoliccy, syriackoprawosławni, asyryjscy), co prowadziło do instytucjonalnego i liturgicznego rozdzielenia ich życia religijnego i społecznego.

⁸ H. Murre-van den Berg, *Light from the East (1948–1954) and the De-Territorialization of the Assyrian Church in the East*, w: *Religion beyond its Private Role in Modern Society*, eds. W. Hofstee, A. van der Kooij, Brill, Leiden–Boston 2013, ss. 119–121.

⁹ Termin *protracted crisis* odnosi się do długotrwałego, przewlekłego kryzysu, w którym fazy napięcia cyklicznie powracają, a brak trwałego rozwiązania prowadzi do postępującej destabilizacji struktur państwowych i społecznych.

Raport Human Rights Watch z 2015 r. ujawnił skalę przemocy wobec mieszkańców, a ofiarami niezależnie od religii lub pochodzenia byli chrześcijanie, Jazydzi, szyici, Kurdowie i Turkmeni¹⁰. ISIS na terenach, które kontrolowała, przeprowadzała zabójstwa, porwania, tortury oraz wymuszała konwersje. Wobec chrześcijan stosowano praktykę znakowania domów literą „ن” (nūn), identyfikując ich jako Naṣārā¹¹. Jednak symbolicznym wydarzeniem było zdobycie 6–7 sierpnia 2014 r. niemal w całości syriackiego Qaraqush. Największe ich miasto, zamieszkane przez 50 tys. wiernych tradycji syriackokatolickiej i syriackoortodoksyjnej, znalazło się pod ostrzałem moździerzowym. W ciągu jednego dnia ewakuowało się niemal całe miasto¹². Do podobnej sytuacji doszło w innych chrześcijańskich miastach Równiny Niniwy, w tym Bartelli i Karamlesz¹³. W obliczu błyskawicznego postępu ISIS lokalne struktury kościelne oraz organizacje obywatelskie w regionie północnego Iraku organizowały sieci pomocy, tworząc prowizoryczne obozy dla uchodźców, miejsca schronienia i wydawały posiłki przesiedleńcom.

Bezprecedensowa skala przemieszczeń stała się jednym z najtrwalszych skutków kryzysu. Ponad 2 mln przesiedlonych Irakijczyków różnego pochodzenia i wyznania szukało pomocy z dala od terenów przejętych przez ISIS¹⁴. W przypadku chrześcijan oznaczało to masową ucieczkę do autonomicznego Kurdystanu irackiego, który stał się głównym zapleczem pomocy humanitarnej i bezpiecznym azylem. Według Aid to the Church in Need do archidiecezji w Erbilu trafiło wówczas ok. 13 200 rodzin chrześcijańskich¹⁵. Ze względu na nieregularne statystyki, dane demograficzne nie są dokładne, ale władze irackie i instytucje religijne szacują, że w latach 2014–2026 z 1,5 mln chrześcijan w kraju pozostało między 150 a 250 tys., z czego większość zamieszkuje północ Iraku¹⁶.

Rok 2016 przyniósł wyzwolenie ziem z rąk terrorystów i nastąpił powolny powrót do opuszczonych miast i domów. W latach 2016–2018 rozpoczął się czas budowy i rekonstrukcji świątyń, szkół i infrastruktury mieszkaniowej, zwłaszcza

¹⁰ Human Rights Watch, *World Report 2015*, s. 317, <https://www.hrw.org/world-report/2015> [dostęp: 19.03.2026].

¹¹ IS malowało literę „ن” (nūn) na domach chrześcijan, ponieważ jest to pierwsza litera słowa Naṣrānī, tradycyjnego określenia chrześcijan używanego w sposób stygmatyzujący. Znak ten miał funkcję segregacji, upokorzenia, identyfikacji i przygotowania konfiskat.

¹² ACI MENA / EWTN News, *Remembering the night the ‘city of Christians’ fell to ISIS in Iraq*, <https://tiny.pl/ttd0sw97c> [dostęp: 30.01.2026].

¹³ International Christian Concern, *Rising to Rebuild in the Nineveh Plains*, <https://tiny.pl/4p5-tjxj3> [dostęp: 9.03.2026].

¹⁴ U.S. Department of State, *Iraq 2014 International Religious Freedom Report*, <https://tiny.pl/4gsmbnz7v> [dostęp: 21.02.2026].

¹⁵ Aid to the Church in Need (ACN), *Iraq: Christian community still needing help 10 years after Mosul invasion*, <https://tiny.pl/jw7mjs2mk> [dostęp: 13.02.2026].

¹⁶ European Union Agency for Asylum (EUAA), *Country Guidance: Iraq 2024 – Christians*, <https://tiny.pl/ywfpg73nk> [dostęp: 27.02.2026].

w Qaraqosh¹⁷. Pomimo tych działań poczucie stabilności i bezpieczeństwa pozostało ograniczone, co realnie wpłynęło na decyzje chrześcijan dotyczące powrotu do dawnych domów czy kraju.

W ostatnich latach nadal pojawiają się liczne przeszkody, które wpływają na rzeczywistość wielu mniejszości irackich, w tym chrześcijan, niezależnie od odłamu. Raport z 2024 r. specjalnej komisji ds. międzynarodowej wolności religijnej (USCIRF) wskazuje na ingerencję milicji w procesy odbudowy, utrudnienia administracyjne oraz problemy w funkcjonowaniu lokalnych władz, co przekłada się na rozwiązywanie sporów i uzyskiwanie pozwoleń na restaurację budynków. Równocześnie raport podkreśla inicjatywy rządu federalnego i władz autonomii kurdyjskiej, jednak ochrona mniejszości i pomoc pozostają fragmentaryczne i niestabilne¹⁸.

3. Bezpieczeństwo i status prawny chrześcijan w Iraku

Poczucie bezpieczeństwa oraz przynależności do wspólnoty irackiej stanowi konieczny warunek, by społeczność chrześcijańska chciała i mogła pozostać w ojczyźnie. Niezbędnym działaniem jest regulacja ich statusu, zapewnienie możliwości rozwoju oraz gwarancja praw w systemie prawnym. Zmiany zachodzą powoli, ponieważ Irak jest krajem z trudną i dramatyczną przeszłością, a wiele rozwiązań wymaga czasu i zaangażowania. Przez ostatnie kilkanaście lat dużo się zmieniło w zakresie ochrony praw mniejszości, zarówno religijnych, jak i etnicznych. Ze względu na to, że jest to państwo federalne i istnieją równoległe rządy centralny w Bagdadzie oraz autonomiczny w Kurdystanie irackim, regulacje prawne czasami się różnią, podobnie jak tempo ich wdrażania.

Działania na rzecz ochrony mniejszości w Iraku charakteryzuje niespójność między zapisami prawnymi a praktyką administracyjną. Choć konstytucja z 2005 r. gwarantuje wolność religii oraz formalnie chroni miejsca kultu, jednocześnie ustanawia islam „podstawowym źródłem ustawodawstwa” (art. 2, par. 1)¹⁹. Ma to znaczenie, ponieważ wzmacnia pierwszeństwo norm wyznaniowych nad świeckimi mechanizmami zabezpieczenia praw mniejszości. Najczęściej pojawiające się problemy dotyczą rejestracji dokumentów osobistych, prawa rodzinnego i dziedziczenia. Istnieją również utrudnienia w zakresie działania instytucji, co przekłada się na funkcjonowanie społeczności chrześcijańskiej, m.in. w zakresie edukacji

¹⁷ France24, *Iraqi Christians of Qaraqosh rebuild city destroyed by jihadist occupation*, <https://tiny.pl/h-j7670rx> [dostęp: 17.02.2026].

¹⁸ U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF), *Issue Brief: Religious Freedom Challenges in Iraq 10 Years after ISIS's Genocide*, September 2024, <https://tiny.pl/gwtd0fv-2> [dostęp: 22.02.2026].

¹⁹ *Iraqi Constitution 2005*, „Iraqi Official Gazette” nr 4012, <https://tiny.pl/s19mknh7q> [dostęp: 8.03.2026].

w ojczystym języku²⁰. Przykładem prawa wpływającego na mniejszości jest Narodowa Karta Prawa (art. 26) z 2016 r., zgodnie z którą dzieci z rodzin mieszanych pod względem religijnym są domyślnie rejestrowane jako muzułmanie²¹. W przypadku konwersji jednego z rodziców na islam dzieci automatycznie, niezależnie od sprzeciwu, uznawane są za wyznawców islamu. To rozwiązanie jest dotkliwe, gdyż najmłodsi, w świetle prawa, są odbierani ze społeczności chrześcijańskiej, co narusza międzypokoleniową ciągłość tradycji, wolność religii i poczucia wspólnoty²². Utrudnienia te wzmacnia Prawo o statusie osobistym Nr 188/1959, które sytuuje kwestie małżeństwa, opieki i dziedziczenia w prawie wyznaniowym. Oznacza to, że w przypadku małżeństw mieszanych prym wiedzie orzecznictwo sądów państwowych, w którym regulacje oparte są na prawie muzułmańskim, a wyroki korzystne głównie dla strony wyznającej islam.

W sferze języka i ochrony dorobku kulturowego sytuacja wygląda korzystniej. W irackim systemie prawnym Prawo dot. języków urzędowych Nr 7/2014 przewiduje możliwość prowadzenia edukacji w językach mniejszości (turkmeński, syriacki, ormiański)²³. Jednak wdrażanie tych przepisów pozostaje nierówne i zależy od lokalnych warunków politycznych i demograficznych. W art. 10 zapisano, że każdy region lub gubernatorstwo może przyjąć dowolny inny język lokalny jako dodatkowy język urzędowy, jeśli zatwierdzi to większość ludności w referendum. W konsekwencji wspólnoty chrześcijańskie napotykają trudności tam, gdzie społeczność jest nieduża i trudno utrzymać szkolnictwo syriackie. Mimo że język stanowi kluczowe narzędzie transmisji kultury i tożsamości, koszty często ponoszą mniejszości, ponieważ przy niskiej liczbie dzieci jedyną możliwością staje się tworzenie szkół prywatnych.

Inaczej wygląda sytuacja w regionie Kurdystanu irackiego, gdzie Prawo Nr 6/2014 uznaje, że „w Regionie Kurdystanu język kurdyjski jest językiem wiodącym”. Równocześnie ustawa dopuszcza używanie innych języków mniejszości w administracji lokalnej (art. 3, 24), podczas uroczystości oficjalnych (art. 10), w kontaktach urzędowych (art. 8), działalności kulturalnej i społecznej (art. 21) oraz dokumentach o wartości kulturowej (art. 23)²⁴. Umożliwia to stabilne funkcjonowanie szkolnictwa w języku syriackim oraz rewitalizację instytucji kulturalnych, mediów lokalnych i liturgii tradycyjnych Kościołów wschodnich. W połączeniu

²⁰ U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF), *May 2024 Annual Report*, ss. 58–59, <https://tiny.pl/gdnhmx3mv> [dostęp: 7.03.2026].

²¹ Iraqi Ministry of Justice, 2016, *Qānūn al-biṭāqa al-waṭaniyya raqam 3 li-sanat 2016*, Ministerstwo Sprawiedliwości Iraku, <https://www.moj.gov.iq/view.2173/> [dostęp: 12.02.2026].

²² U.S. Department of State, *Iraq 2023 International Religious Freedom Report*, <https://tiny.pl/49-84b5fb> [dostęp: 5.02.2026].

²³ Iraqi Dinnar News, Information and Facts, “Obelisk” published the text of the Official Languages Act, <https://tiny.pl/7ty8h119b> [dostęp: 15.03.2026].

²⁴ Barlamān kurdistān – al-‘irāq, *Al-qānūn raqm (6) li-sanat 2014 qānūn al-luḡāt al-rasmiyya fi iqlīm kurdistān – al-‘irāq*, https://tiny.pl/7sf8m_cpf [dostęp: 27.04.2026].

z reformami prawnymi obszar autonomii kurdyjskiej staje się przestrzenią sprzyjającą odtwarzaniu i ochronie chrześcijańskiego dziedzictwa kulturowo-językowego.

Oprócz powyższych przykładów regulacji prawnych, pewnych ustępstw ze strony władz, mniejszości chrześcijańskie nadal nie czują się bezpiecznie i wciąż dążą do stabilizacji swojej sytuacji. Ze względu na niepewność i doświadczenia przemocy wspólnoty Równiny Niniwy coraz częściej artykułują potrzebę utworzenia autonomicznego regionu, który zagwarantowałby ochronę demograficzną, kulturową i polityczną. Powołują się na art. 125 Konstytucji Iraku, zapewniający mniejszościom prawo do „administracyjnej, politycznej i kulturowej samorządności”²⁵, co stanowi podstawę postulatów wysuwanych od 2003 r. Syriackie ugrupowania polityczne ponawiają apele o powołanie prowincji Równiny Niniwy (na wzór autonomii kurdyjskiej) jako struktury, która zapewni bezpieczeństwo, rozwój lokalnych sił ochrony oraz odbudowę po zniszczeniach dokonanych przez ISIS²⁶. Postulaty autonomiczne stają się częścią szerszej walki o język, kulturę i tożsamość, której stawką jest nie tylko przetrwanie wspólnot, ale także zachowanie ich unikalnego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

4. Edukacja

Pierwsze szkoły chrześcijańskie powstały w XVIII wieku. Karmelitańska Misja Katolicka w Bagdadzie w 1721 r. założyła małą szkołę religijną, gdzie uczono zasad czytania i pisania, a także moralności, dyscypliny, religii i obrzędów kościelnych²⁷. W drugiej połowie XIX wieku wszystkie wspólnoty chrześcijańskie w Iraku stworzyły sieć szkół wyznaniowych i prywatnych finansowanych często wspólnie przez muzułmańskich i chrześcijańskich notabli oraz europejskich dyplomatów. W kolejnych dekadach powstały średnie szkoły zakładane przez różne wspólnoty: chaldejską (1876), syryjską (1895) i ormiańską (1898). Program w tych szkołach był wielojęzyczny. Uczniowie mogli uczyć się języka arabskiego, tureckiego, francuskiego czy angielskiego. W Mosulu liczba szkół była jeszcze większa i obejmowała placówki chaldejskie, syriackie (katolickie i ortodoksyjne), jakobickie, protestanckie oraz szkoły prowadzone przez jezuitów. Szkoły utrzymywane były głównie z funduszy mniejszości religijnych, co stanowiło duże obciążenie dla tych społeczności²⁸.

Po uzyskaniu niepodległości w 1932 r. sytuacja się nie zmieniła i nauka języka syriackiego pozostawała w obrębie edukacji kościelnej, a państwowy system szkol-

²⁵ *Iraqi Constitution 2005*.

²⁶ SyriacPress, *Suraye political parties call for establishment of Nineveh Plain governate in Iraq*, https://tiny.pl/gxtr6_tn3 [dostęp: 2.03.2026].

²⁷ A. Miri, *Instruction in Iraq: A Story of Schools*, „Chaldean News”, <https://tiny.pl/vsdcbc11g> [dostęp: 12.02.2026].

²⁸ *Madāris at-ṭawāʾif ad-dīniyya fī al-ʿIrāq*, <https://iraqination.net/archives/4532> [dostęp: 18.03.2026].

ny nie przewidywał nauczania języka żadnej mniejszości. W systemie oświatowym był wyłącznie arabski, który dla większości społeczeństwa pozostawał pierwszym językiem, także dla części chrześcijan. Dopiero w 1970 r. rząd iracki zdecydował o powołaniu Akademii Języka Syriackiego, która działała przez niemal dekadę, zanim została wcielona do Irackiej Akademii Nauk jako Wydział Języka Syriackiego. Wtedy po raz pierwszy państwo irackie formalnie włączyło ten język do systemu szkolnictwa²⁹. Zmiana dotycząca edukacji dzieci nastąpiła w 1972 r., gdy władze zezwoliły trzem syriackojęzycznym Kościołom na nauczanie własnego języka w szkołach, jeśli co najmniej 25% uczniów stanowili chrześcijanie. W praktyce warunek ten rzadko był spełniany, więc nauka najczęściej odbywała się w rodzinach, na piątkowych katechezach i na uniwersytetach³⁰. W 1974 r. reżim w ramach reform walki z analfabetyzmem znacjonalizował wszystkie szkoły koraniczne oraz katolickie. To działanie miało duży wpływ na edukację chrześcijan³¹. Dopiero po obaleniu reżimu Saddama Husajna w 2003 r. ponownie pojawiła się szansa na otwieranie szkół religijnych i prywatnych.

W 1991 r. powstała autonomia kurdyjska na północy kraju i obowiązywały tam nierzadko inne prawa niż w pozostałej części Iraku. Sytuacja edukacji także się różniła, ponieważ wprowadzono trzyetapowy system nauczania języka syriackiego (szkoła podstawowa, średnia i poziom przygotowawczy). Inne rozwiązania wynikały też z odmiennej polityki wobec mniejszości. Władze autonomii traktowały edukację jako narzędzie wzmacniania lokalnych tożsamości i odbudowy systemu szkolnego po latach represji stosowanych przez arabski rząd, czego przykładem były próby arabizacji mniejszości etnicznych. Współcześnie zarówno rząd federalny w Bagdadzie, jak i rząd kurdyjski w Erbilu starają się wzmocnić obecność języków mniejszości w edukacji. W tym celu m.in. powołano w 2012 r. Generalną Dyрекcję Studiów Syriackich, do której zadań należy rozwój i koordynacja nauczania w systemie oświaty. Nadzór jest o tyle ważny, że przed 2014 r. na Równinie Niniwy działało ponad 240 szkół, gdzie ponad 21 000 dzieci uczyło się ojczystego języka. Obecnie, ze względu na działania ISIS, w tym regionie funkcjonuje ok. 100 szkół. Nauczanie prowadzone jest także w Bagdadzie i Kirkuku, gdzie uczy się ponad 1,5 tys. uczniów. W Basrze syriacki jest obecny w 36 szkołach i jest to jedyne miasto w południowym Iraku z taką ofertą. Dane są niepełne, bo wraz z nowymi inicjatywami pojawia się coraz więcej placówek państwowych i prywatnych³². Równocześnie edukacja w języku syriackim rozwijana jest w regionie

²⁹ B. Nahrin, *Syriac Language in Iraq: 43 Schools Championing a Civilization Against Extinction*, <https://tiny.pl/ypjkn-91q> [dostęp: 10.03.2026].

³⁰ A. O'Mahony, *Christianity in Iraq: Modern History, Theology, Dialogue and Politics (until 2003)*, w: *Collected Papers from the Christianity of Iraq I–V Seminar Days*, ed. E.C.D. Hunter, Gorgias Press 2009, s. 261.

³¹ *Ibidem*, s. 262.

³² A.H. Saka, *Syriac Language in Iraq: An Identity Passed Down Through Generations*, <https://tiny.pl/v056fdc0z> [dostęp: 9.02.2026].

autonomicznym, czyli Kurdystanie irackim. Mimo że liczba szkół jest mniejsza niż w Iraku centralnym, ich struktura jest stabilniejsza i lepiej finansowana. W Erbilu i Duhoku działa ok. 50 szkół, które prowadzą nauczanie syriackiego od klasy 1 do 12. Łącznie tego języka uczy się ok. 3500 dzieci, co jest liczbą wysoką w stosunku do wielkości miejscowej społeczności. Region ma także odrębną Dyрекcję Generalną Edukacji Syriackiej, odpowiedzialną za programy, szkolenia, podręczniki i nadzór nad szkołami, oraz Dyрекcję Kultury Syriackiej, rozwijającą działalność wydawniczą i kulturalną. Po atakach ISIS i masowej migracji chrześcijan liczba szkół w całym Iraku, razem z Kurdystanem, spadła do 180, a języka syriackiego uczy się 12 000 uczniów³³.

Oprócz edukacji podstawowej i średniej w Iraku funkcjonuje również coraz więcej jednostek akademickich. Na Uniwersytecie Bagdadzkim, w ramach Kolegium Języków, od 2004 r. działa Wydział Języka Syriackiego, którego celem jest kształcenie kadry nauczycielskiej. W 2025 r. na Uniwersytecie w Mosulu powstała Katedra Języka Syriackiego³⁴. Podobnie jak w Iraku, autonomia kurdyjska gwarantuje naukę na uczelniach wyższych. W Salahaddin University w Erbilu od 2016 r. działa Katedra Syriacka, gdzie studenci mogą ukończyć studia pierwszego i drugiego stopnia. Natomiast w 2025 r. Uniwersytet Nohadra (Dohuk) powołał Katedrę Języka Syriackiego Wschodniego (Sureth), tworzoną we współpracy z Uniwersytetem w Salamance. Dzięki tej współpracy studenci mają możliwość otrzymać podwójny dyplom. Ponadto w Erbilu działa Papieskie Kolegium Filozoficzno-Teologiczne, w którym język syriacki jest częścią programu od 1991 r. Ważnym elementem współczesnej edukacji chrześcijańskiej okazuje się działalność szkół międzywyznaniowych. Jako przykład można podać otwarcie w Basrze w 2023 r. pierwszej od lat 70. XX wieku chrześcijańskiej szkoły koedukacyjnej dla uczniów różnych wyznań. Inicjatywa ta była odpowiedzią na rosnące zapotrzebowanie muzułmańskich rodzin, które traktują te placówki jako gwarancję jakości i bezpieczeństwa dzieci. Do podobnej sytuacji doszło w Mosulu w 2018 r., gdzie po kilku latach przerwy uruchomiono szkołę prowadzoną przez zakonników, do której uczęszczały dzieci wielu wyznań³⁵.

W tym kontekście edukacja, zarówno w formie szkół wyznaniowych, jak i oddolnych inicjatyw, stanowi przestrzeń ochrony języka i kultury chrześcijan tradycji syriackiej. Szkoły funkcjonujące w Iraku i Kurdystanie odgrywają kluczową rolę w zachowaniu języka oraz tożsamości religijnej. Ich działalność, choć często ograniczona zasobami, pozostaje niezbędna, aby spuścizna tej mniejszości przetrwała – w tych trudnych czasach – dla kolejnych pokoleń.

³³ *As-Suryāniyya fī al- 'Irāq: luḡat ḥadāra tuqāwim al-indiṣār*, <https://zowaa.org/> [dostęp: 5.03.2026].

³⁴ W.B. Ḥabāba, *Iftitāḥ qismayn li-l-luḡati s-suryāniyyati fī jāmi'atayn 'irāqiyyatayn ḥukūmiyyatayn*, https://tiny.pl/g5d_0trvd [dostęp: 3.03.2026].

³⁵ *A Christian school was reopened in Iraq*, <https://tiny.pl/9vsj9-64w> [dostęp: 14.02.2026].

5. Media i inne formy zachowania dziedzictwa

Kolejnym czynnikiem, który ma współcześnie bardzo duże znaczenie w szerzeniu wiedzy i popularyzacji języka i kultury chrześcijan w Iraku, są media. Społeczność ta dzięki dostępowi do różnych środków przekazu coraz częściej wykorzystuje to w celu propagowania treści historycznych, religijnych, ale również politycznych. Media pełnią funkcję narzędzia odbudowy i zachowania pamięci, także rolę rozpowszechniania języka oraz praktyk religijnych wśród diaspory. Ze względu na dramatyczne wydarzenia w ostatnich dekadach, utratę przeważającej liczby wyznawców oraz brak wcześniej możliwości bezpiecznego wyrażania siebie w przestrzeni publicznej, mniejszość chrześcijańska skutecznie realizuje plan bycia widoczną i słyszaną w Internecie, radiu i telewizji.

Ze względu na pochodzenie chrześcijan lub przynależność do Kościoła, większość z nich posługuje się językiem syriackim, ale bywa, że arabski jest głównym językiem liturgii i życia codziennego. Przykładem takich zgromadzeń są Kościoły protestanckie. Ma to również odzwierciedlenie w telewizji, radiu czy portalach informacyjnych.

Wśród telewizji działających w Iraku najważniejszą funkcję pełni As-Syria-nia TV, ponieważ jest to jedyny państwowy kanał syriackojęzyczny. Od 2023 r. realizuje programy informacyjne prowadzone w klasycznym języku syriackim, a pozostałe, poruszające tematykę edukacyjną czy kulturową, w języku w bardziej potocznej, współczesnej wersji. Równolegle od 2005 r. nadaje inna prywatna telewizja o nazwie Ishtar TV, której siedziba mieści się w Kurdystanie irackim, a programy są prowadzone w różnych językach (syriackim, arabskim i kurdyjskim) i dotyczą treści o tematyce religijnej, społecznej oraz politycznej. Ostatni przykład stanowi Ashur TV, która koncentruje się na tematach związanych z tożsamością asyryjską i kwestiach narodowych.

Do najbardziej znanych ośrodków radiowych należy Radio Mariam, które w Erbilu i Dohuku transmituje audycje religijne i społeczne, zarówno w języku arabskim, syriackim, jak i kurdyjskim. Radio New Testament Baptist w Bagdadzie, jako pierwsza chrześcijańska stacja radiowa w Iraku, rozpoczęła nadawanie arabskich audycji dotyczących Ewangelii i modlitw. Na południu kraju jego odpowiednikiem jest Radio Basra, które dociera również do sąsiednich państw, np. do Iranu. Powyższe przykłady mają dowiedzieć, że niemal wszystkie odłamy religijne w kręgu chrześcijaństwa realizują potrzebę docierania do swoich wyznawców, niezależnie od obszaru geograficznego i języka wspólnot.

Chrześcijańskie społeczności czerpią również wiele wiadomości z serwisów informacyjnych, a najbardziej znanym jest wielojęzyczna platforma SyriacPress. Jest to agencja publikująca w syriackim, arabskim i angielskim, a w swoich relacjach porusza tematy dotyczące życia wszystkich wspólnot chrześcijańskich, tj.

społeczności syriacko-aramejsko-asyryjsko-chaldejskiej. Więcej informacji można również szukać na stronach Assyrian International News Agency (AINA), która dostarcza dane z raportów i analiz dotyczących sytuacji Asyryjczyków, oraz The „Assyrian Journal”, stanowiący platformę publicystyczną dla diaspory.

Działania na rzecz zachowania dorobku kulturowego chrześcijan irackich są wielowymiarowe; to nie tylko edukacja i media, ale także przedsięwzięcia mające na celu ochronę dorobku kulturowego i religijnego. Jednym z najważniejszych działań ostatnich lat jest digitalizacja dzieł literackich, manuskryptów i dokumentów historycznych, którą prowadzi Cyfrowe Centrum Manuskryptów Orientalnych w Ankawie. Jego powstanie wiąże się z wydarzeniami z 2014 r., kiedy ISIS przejęło Mosul, a arcybiskup Najeel Michael ewakuował tysiące ksiąg, by ocalić je przed zniszczeniem. W 2023 r. ośrodek otrzymał nowoczesny sprzęt do skanowania i zabezpieczania zbiorów, a jego działalność wspierają m.in. UNESCO, USAID, Hill Museum & Manuscript Library i Bibliothèque Nationale de France. Zbiory obejmują rękopisy od XII do XIX wieku, w tym rzadkie księgi liturgiczne w języku syriackim, kluczowe dla dziedzictwa syriacko-chaldejskiego. Instytucja pełni także funkcję edukacyjną, promując dialog i współistnienie mniejszości. Centrum współpracuje z Muzeum Dziedzictwa Syriackiego w Erbilu, które od 2015 r. gromadzi i konserwuje stroje, przedmioty codziennego użytku, dokumenty i fotografie, prezentując je na wystawach i prowadząc warsztaty odtwarzające tradycyjne techniki³⁶.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza pokazuje, że odbudowa życia wspólnotowego chrześcijan tradycji syriackiej w Iraku przebiega nierównomiernie i jest silnie zróżnicowana regionalnie. Szczególnie wyraźna pozostaje asymetria między Irakiem centralnym a autonomią kurdyjską, która od 1991 r., a zwłaszcza po 2014 r., wykształciła stabilniejsze warunki prawne i instytucjonalne sprzyjające funkcjonowaniu szkolnictwa syriackiego, mediów i instytucji kulturalnych. W rezultacie Kurdystan iracki stał się głównym ośrodkiem podtrzymywania języka i praktyk kulturowych, podczas gdy Nizina Niniwy, mimo częściowej odbudowy po 2016 r., wciąż zmagają się z konsekwencjami zniszczeń, obecnością milicji i niepewnością polityczną.

Skala strat poniesionych przez społeczność syriacką znajduje odzwierciedlenie w danych liczbowych. Przed 2014 r. na terenach Równiny Niniwy funkcjonowało ponad 240 szkół, w których języka syriackiego uczyło się ponad 21 000 uczniów. Po ataku ISIS i masowych przesiedleniach liczba placówek spadła do ok. 180 w skali całego Iraku, a liczba uczących się zmniejszyła się do ok. 12 000. Dane te wskazują, że mimo odbudowy infrastruktury edukacyjnej po 2016 r., zdolność

³⁶ Syriac Heritage Museum, <https://syriacmuseum.com/en/> [dostęp: 27.02.2026].

systemu do podtrzymywania transmisji językowej pozostaje ograniczona i ściśle zależna od przemian demograficznych.

Analiza ujawnia również kluczową rolę Kościołów, które w warunkach słabości struktur państwowych przejęły funkcje organizacyjne, edukacyjne i kulturotwórcze. Stały się one głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za prowadzenie szkół, archiwizację dziedzictwa piśmienniczego, rozwój mediów i integrację rozproszonych wspólnot. Klasztory i ośrodki kościelne pełnią w tym kontekście rolę nie tylko religijną, lecz także społeczną, stając się punktami odniesienia dla pamięci zbiorowej i międzypokoleniowej ciągłości.

Na marginesie tych procesów należy odnotować znaczenie wsparcia zewnętrznego, w tym udziału wspólnot funkcjonujących poza Irakiem, zwłaszcza w projektach digitalizacji rękopisów i inicjatywach medialnych. Zjawisko to, choć istotne, nie kompensuje jednak problemu kurczącej się obecności chrześcijan na terenach ich historycznego zamieszkania.

W tym świetle przyszłość chrześcijan syriackich w Iraku pozostaje ściśle związana z trwałością bezpieczeństwa i możliwością stabilnego osiedlenia się ludności na Równinie Niniwy. Sama odbudowa instytucji – szkół, mediów czy obiektów sakralnych – okazuje się niewystarczająca bez rzeczywistego powrotu mieszkańców. O zachowaniu spuścizny 2 tys. lat chrześcijańskiej obecności w Mezopotamii decyduje nie tylko wsparcie prawne i instytucjonalne, lecz przede wszystkim zdolność wspólnoty do trwania w miejscu nierozzerwalnie związanym z jej językiem, religią i kulturą.

Literatura

- Fishman J.A., *Can Threatened Languages Be Saved?*, Multilingual Matters, Clevedon 2001.
- Hecht M.L., 2002—*A Research Odyssey: Toward the Development of a Communication Theory of Identity*, „Communication Monographs” 1993, vol. 60, no. 1.
- Murre-van den Berg H., *Light from the East*, w: *Religion beyond its Private Role in Modern Society*, eds. W. Hofstee, A. van der Kooij, Brill, Leiden–Boston 2013.
- O’Mahony A., *Christianity in Iraq: Modern History, Theology, Dialogue and Politics (until 2003)*, w: *Collected Papers from the Christianity of Iraq I–V Seminar Days*, ed. E.C.D. Hunter, Gorgias Press 2009.
- Rassam S., *Christianity in Iraq. Its Origins and Development to the Present Day*, Gracewing, Leominster 2005.

Źródła internetowe

- A Christian school was reopened in Iraq*, <https://tiny.pl/9vsj9-64w> [dostęp: 14.02.2026].
- ACI MENA / EWTN News, *Remembering the night the ‘city of Christians’ fell to ISIS in Iraq*, <https://tiny.pl/ttd0sw97c> [dostęp: 30.01.2026].

- Aid to the Church in Need (ACN), *Iraq: Christian community still needing help 10 years after Mosul invasion*, <https://tiny.pl/jw7mjs2mk> [dostęp: 13.02.2026].
- As-Suryāniyya fī al- 'Irāq: luḡat ḥaḍāra tuqāwim al-indiṣār, <https://zowaa.org/> [dostęp: 5.03.2026].
- Barlamān kūrdistān – al- 'irāq, *Al-qānūn raqm (6) li-sanat 2014 qānūn al-luḡāt al-rasmiyya fī iqīm kūrdistān – al- 'irāq*, https://tiny.pl/7sf8m_cpf [dostęp: 27.04.2026].
- European Union Agency for Asylum (EUAA), *Country Guidance: Iraq 2024 – Christians*, <https://tiny.pl/ywfp73nk> [dostęp: 27.02.2026].
- France24, *Iraqi Christians of Qaraqosh rebuild city destroyed by jihadist occupation*, <https://tiny.pl/h-j7670rx> [dostęp: 17.02.2026].
- Ḥabāba W.B., *Ifitāḥ qismayn li-l-luḡati s-suryāniyyati fī jāmi 'atayn 'irāqiyyatayn ḥukūmiyyatayn*, https://tiny.pl/g5d_0trvd [dostęp: 3.03.2026].
- Human Rights Watch, *World Report 2015*, <https://www.hrw.org/world-report/2015> [dostęp: 19.03.2026].
- International Christian Concern, *Rising to Rebuild in the Nineveh Plains*, <https://tiny.pl/4p5-tjxj3> [dostęp: 9.03.2026].
- Iraqi Dinnar News, Information and Facts, *“Obelisk” published the text of the Official Languages Act*, <https://tiny.pl/7ty8h119b> [dostęp: 15.03.2026].
- Iraqi Ministry of Justice, 2016, *Qānūn al-biṭāqa al-waṭaniyya raqam 3 li-sanat 2016*, Ministerstwo Sprawiedliwości Iraku, <https://www.moj.gov.iq/view.2173/> [dostęp: 12.02.2026].
- Iraqi Constitution 2005*, „Iraqi Official Gazette” nr 4012, <https://tiny.pl/s19mknh7q> [dostęp: 8.03.2026].
- Madāris aṭ-ṭawā' if ad-dīniyya fī al- 'Irāq*, <https://iraqination.net/archives/4532> [dostęp: 18.03.2026].
- Miri A., *Instruction in Iraq: A Story of Schools*, Chaldean News, <https://tiny.pl/vsdcbc11g> [dostęp: 12.02.2026].
- Nahrin B., *Syriac Language in Iraq: 43 Schools Championing a Civilization Against Extinction*, <https://tiny.pl/ypjkn-91q> [dostęp: 10.03.2026].
- Saka A.H., *Syriac Language in Iraq: An Identity Passed Down Through Generations*, <https://tiny.pl/v056fdc0z> [dostęp: 9.02.2026].
- Syriac Heritage Museum, <https://syriacmuseum.com/en/> [dostęp: 27.02.2026].
- SyriacPress, *Suraye political parties call for establishment of Nineveh Plain governate in Iraq*, https://tiny.pl/gxtr6_tn3 [dostęp: 2.03.2026].
- U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF), *Issue Brief: Religious Freedom Challenges in Iraq 10 Years after ISIS's Genocide*, September 24, <https://tiny.pl/gwtd0fv-2> [dostęp: 22.02.2026].
- U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF), *May 2024 Annual Report*, <https://tiny.pl/gdnhmx3mv> [dostęp: 7.03.2026].
- U.S. Department of State, *Iraq 2014 International Religious Freedom Report*, <https://tiny.pl/4gsmbnz7v> [dostęp: 21.02.2026].
- U.S. Department of State, *Iraq 2023 International Religious Freedom Report*, <https://tiny.pl/49-84b5fb> [dostęp: 5.02.2026].

